

اشتراکات و اختلافات شیعه و سنی درباره مهدویت

معصومه زارعی^۱

چکیده

بی تردید مباحث مربوط به امام مهدی علیه السلام در تاریخ اسلام از سده‌های نخستین تا کنون مورد توجه دانشمندان و نویسندگان بر جسته‌ی مسلمان بوده و آثار ارزش‌مندی ارائه کرده‌اند؛ ولی در موضوع یاد شده؛ نوشته‌ای جامع میان شیعه و سنی انجام نگرفته است حال سوال اینجاست که آیا بین شیعه و سنی اشتراک یا اختلافی در مورد مهدویت وجود دارد یا خیر؟ تحقیق پیش رو؛ که مربوط به علم کلام می باشد و همچنین ارتباطی با علم حدیث دارد؛ به روش نقلی و با رویکردی توصیفی نگاشته شده؛ در آن چهار عنوان فرعی مورد بررسی قرار گرفته؛ که سه مورد اول آن به اشتراکات از جمله؛ اتفاق نظر این دو فرقه در مورد نسب و شمایل آن حضرت و ویژگی‌های ظهور اشاره می‌کند و مورد آخر هم بر اختلافات از جمله؛ ولادت حضرت مهدی علیه السلام و نام پدر و... می‌پردازد هدف ازنگارش این تحقیق شناساندن مواضع اشتراک که بین شیعه و سنی موجود است و اینکه اختلافات شیعه و سنی به حداقل برسد و آگاهی دادن به مخاطبان که بدانند بین شیعه و سنی فقط اختلاف نظر وجود ندارد بلکه اتفاق نظر هایی نیز وجود دارد. نتیجه اینکه در بین شیعه و سنی اشتراکات و اختلافاتی موجود است که طبق سیره ی قرآن که در آیه ی ۶۴ سوره مبارکه آل عمران می فرمایند: «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالُوا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ». می توان از اشتراکات بهره جست تا به یک کلمه ی واحد و اتحاد رسید و اختلافات را کاهش داد.

کلید واژه

اختلاف؛ اشتراک؛ شیعه؛ سنی؛ حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف

^۱ - طلبه سطح دو، مدرسه امام صادق علیه السلام

مقدمه

از بخش‌های مهم عقاید اسلامی؛ اعتقاد به مهدویت و ظهور امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف است؛ در میان اعتقادات اسلامی؛ کمتر موضوعی را می‌توان یافت که تا این اندازه به آن اهمیت داده شده باشد.

با وجود اینکه دو فرقه شیعه و سنی درباره‌ی امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف و ویژگی‌های او؛ اختلاف دیدگاه دارند؛ در عین حال؛ اتفاق آنان در این باره فراوان است و شاید برای برخی که موعود باوری در اسلام را از این دیدگاه نگریسته‌اند؛ باور کردنی نباشد که میان این دو فرقه در موضوع مهدویت؛ این اندازه وحدت نظر وجود داشته باشد و شایسته است به منظور تقریب میان مذاهب اسلامی؛ که از ضرورت‌های امروزی است؛ این گونه مباحث مورد توجه قرار گیرد تا فاصله‌های به وجود آمده کمتر شود.

برای اولین بار می‌توان این مسئله را در نگاشته‌های علماء کلام همچون؛ کتاب محمد ابن علی صدوق که عیون اخبار الرضا نام دارد یافت؛ همچنین کتاب‌های دیگری در این زمینه موجود می‌باشد از جمله؛ کتاب بررسی تطبیقی مهدویت در روایات شیعه و اهل سنت نوشته مهدی اکبر نژاد و درسنامه‌ی مهدویت نوشته خدا مراد سلیمیان. همچنین کتاب الغیبه طوسی، اصول کافی کلینی، تاریخ الغیبه الکبری تالیف سید محمد صدر، نیز به این موضوع پرداخته‌اند اما هر کدام از آنها یک گوشه‌ای از این مسئله را مورد بررسی قرار داده‌اند لذا در تحقیق پیش رو تمامی اشتراکات و اختلافات به صورت متمرکز مورد بررسی قرار می‌گیرد.

حال سوال اینجاست که اعتقاد به مهدویت در نظر فریقین چگونه است؟ در این مقاله به سوال‌هایی نظیر؛ نسب و شمایل امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف؛ ویژگی‌های ظهور و نشانه‌های ظهور و همچنین اختلافات فریقین پاسخ داده می‌شود. و هدف از نگارش این تحقیق؛ آگاهی دادن به مخاطبان؛ مخصوصاً طلاب جوان و علاقه‌مند به مذاهب می‌باشند که بدانند بین شیعه و سنی فقط اختلاف وجود ندارد بلکه اتفاق نظرهایی نیز وجود دارد که یکی از این اتفاق نظرها؛ اشتراک این دو فرقه در موضوع مهدویت می‌باشد.

مفهوم شناسی

شیعه در لغت نامه دهخدا گروهی از هواداران حضرت امیرالمومنین علی ابن ابی طالب و حضرت فاطمه و اولاد ایشان سلام الله علیهم اجمعین گفته می‌شود و گروهی از مسلمانان که به خلافت بلافصل حضرت علی علیه السلام و اولاد طیبین آن بزرگوار معتقدند. سنت در لغت به راه و روش و اهل سنت به فرقه‌ای از مسلمانان که به خلافت ابوبکر و جانشینان او قایلند. و اختلاف در لغت به عدم موافقت، نزاع کردن، بایکدیگر خلاف کردن گفته

^۱ معین ، فرهنگ فارسی ، ص ۶۰۳

^۲ همان ص ۵۵۳

می‌شود. اشتراک به معنی انباز شدن، شرکت کردن و شریک شدن می‌باشد. مهدی در لغت به معنی هدایت شده، ارشاد گردیده و مهدوی منسوب به مهدی صاحب الزمان و امام دوازدهم شیعیان می‌باشد.^۳

اشتراکات بین شیعه و سنی درباره مهدویت

نسب و شمایل امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف

از اهل بیت رسول الله و از فرزندان آن حضرت

موعود بشر از خاندان رسول خداست و همه حدیث‌ها گویای این حقیقت‌اند و می‌توان گفت: در بیشتر حدیث‌های مهدویت؛ بر این موضوع تاکید شده است و این حقیقت با الفاظ مختلف و با بیان متعدد منعکس شده است و شاید علت چنین تاکیدی نیز روشن باشد؛ چون پیش بینی می‌شد که مدعیان فراوانی بیایند و بخواهند مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف را از خود بدانند؛ ولی از اول؛ مشخص شد که امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف از خاندان رسول خدا صلی الله علیه و آله است؛ و با این همه تاکید؛ باز هم عده‌ای می‌خواستند امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف را از غیر اهل بیت معرفی کنند که البته تیرشان به هدف اصابت نکرد. برای نمونه چند حدیث در این خصوص ذکر می‌شود:

ابن ماجه به نقل از رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم چنین آورده‌اند: المهدیُّ مِنَّا اهلُ البیت^۴ شیخ طوسی هم از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم چنین نقل کرده است؛ المهدیُّ مِن عِترتی.^۵

هم نام بودن امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف با نام پیامبر صلی الله علیه و آله

نام مهدی علیه السلام همانند نام رسول خدا صلی الله علیه و آله محمد است و از پیش؛ این واقعیت مشخص شده است که حدیث‌های فراوانی بدان تصریح دارد و به همین سبب؛ همه‌ی اهل سنت و شیعه اتفاق نظر دارد که نام مهدی علیه السلام مانند نام رسول الله صلی الله علیه و آله است. ابوداود/ترمذی/صدوق/طهرانی/ابن کثیر/ابن اثیر/کنجی شافعی/سیوطی/و دیگر مومنان این را با عبارت های گوناگونی روایت کرده‌اند.^۶

هم کنیه بودن با پیامبر صلی الله علیه و آله

^۱ همان ص ۵۰

^۲ همان ص ۷۴

^۳ همان ص ۹۶۳

^۴ ابن ماجه، سنن، ج ۲، ص ۱۳۶۷، حدیث ۴۰۸۵.

^۵ طوسی، الغیبه، ج ۱ ص ۱۸۶.

^۶ اکبر، نژاد، بررسی تطبیقی مهدویت در روایات شیعه و ال سنت ص ۱۱۱.

برخی از روایت‌های اسلامی کنیه‌ی امام مهدی علیه السلام را مانند کنیه‌ی رسول خدا صلی الله علیه وآله و نام آن حضرت مانند نام پیامبر صلی الله علیه وآله دانسته‌اند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه وآله می‌فرماید: **يَخْرُجُ رَجُلٌ مِنْ وَلَدِي اِمَّةٌ كَاسْمِي وَكُنْيَتُهُ كَكُنْيَتِي** یکی از فرزندان من در آخر الزمان ظهور خواهد کرد که هم نام و هم کنیه من است.^۱

امام مهدی علیه السلام فرزند امام علی علیه السلام

از دیگر مواردی که اتفاق روایات شیعه و سنی است این که مهدی علیه السلام از نسل امام علی علیه السلام و از فرزندان آن حضرت است به ذکر چند مورد از این حدیث‌ها بسنده میکنیم: جوفینی شافعی از ابن عباس نقل کرده که گوید: رسول خدا صلی الله علیه وآله فرمود علی ابن ابی طالب علیه السلام امام امت من است و جانشین من در میان آنهاست و از فرزندان اوست قایم منتظری که زمین را پر از عدل و داد میکند همچنان که پر از ظلم و ستم خواهد شد.^۲

شیخ طوسی از رسول خدا صلی الله علیه وآله چنین روایت کرده است: **فَعِنْدَ ذَلِكَ خُرُوجُ الْمَهْدِيِّ وَهُوَ رَجُلٌ مِنْ وَلَدٍ هَذَا وَآشَارَ بِيَدِهِ اِلَى عَلِيِّ بْنِ اَبِي طَالِبٍ** در این هنگام خروج مهدی صورت میگیرد و او مردی است از فرزندان این و با دستش اشاره کرد به علی ابن ابی طالب علیه السلام.^۳

امام مهدی از نسل حضرت فاطمه سلام الله علیها

حدیث‌های فراوانی در این باره وارد شده است به گونه‌ای که از قدیمی ترین کتاب‌های حدیثی گرفته تا کتاب‌های متأخر هر کدام به گونه‌ای این مطالب را مطرح کرده‌اند. ابن ماجه از ام سلمه نقل کرده که وی از رسول خدا صلی الله علیه وآله چنین شنیده است **الْمَهْدِيُّ مِنْ عِترَتِي مِنْ وَلَدِ فَاطِمَةَ مَهْدِي** از خاندان من و از فرزندان فاطمه سلام الله علیها است.^۴

در منابع حدیث شیعه هم این مضمون زیاد به چشم می‌خورد لکنی از امام باقر علیه السلام نقل کرده است که آن حضرت این گونه از جابر بن عبدالله انصاری روایت میکند: خدمت فاطمه سلام الله علیها رسیدم و پیش روی او لوحی بود که در آن اسم و جانشینان پیامبر صلی الله علیه وآله که از نسل فاطمه سلام الله علیها می باشند وجود داشت و آنها را شمردم که دوازده نفر بودند آخر آنها قائم علیه السلام بود.

شبهت امام مهدی به پیامبر صلی الله علیه وآله

^۱ مقدسی، شافعی، عقدادر فی اخبار المنتظر، ج ۱، ص ۹۵.

^۲ جوفینی، فرائد السمطین، ج ۲، ص ۳۳۶.

^۳ طوسی، کتاب الغیبه، ج ۱، ص ۱۸۵، ج ۱۴۴.

^۴ ابن ماجه، سنن، ج ۲، ص ۱۳۶۸، ج ۴۰۸۶.

امام مهدی علیه السلام شباهت تمام به رسول خدا صل الله علیه وآله دارد و همان گونه که نام موعود اسلام مانند نام رسول خدا است شمایل و خلق و خوی آن حضرت نیز مانند حضرت محمد صل الله علیه وآله است و در این تقارن و تشابه رمز و رازی نهفته است که پیدایش و گسترش اسلام با رسول خدا صل الله علیه وآله بود و تکمیل آن در آخرین دوره ی حیات بشر به دست کسی خواهد بود که از هر نظر مانند رسول خدا صل الله علیه وآله است. از رسول خدا نقل شده الْمَهْدِيُّ مِنْ وَلَدِي أَشْبَهُ النَّاسِ بِي خُلُقًا وَ خُلُقًا مَهْدِي عَلَيْهِ السَّلَام از فرزندان من و شبیه ترین افراد به من است. چه از نظر شکل و ظاهر و چه رفتاری.^۱

چهره نورانی

رخسار نورانی که در اولیای الهی سراغ می رود در کامل ترین شکلش برای موعود بشریت ذکر شد تا بدان جا که تلالو و درخشندگی رخ وی بر همگان مشهور است. جوینی از رسول خدا صلی الله علیه و آله چنین روایت کرده است:

مهدی از فرزندان من است چهره اش همانند ستاره ی درخشان می باشد.^۲

کنجی شافعی نیز همین را از آن حضرت نقل کرده است.^۳

پیشانی بلند و کشیده بینی

امام مهدی علیه السلام با پیشانی و بینی کشیده توصیه شده و این تغیر در حدیث های اسلامی فراوان آمده است. صنعانی از رسول خدا صل الله علیه وآله چنین نقل کرده است: وَأَنَّ الْمَهْدِيَّ أَقْنَى أَجَلِي . مهدی کشیده بینی و پیشانی بلند است.^۴ در جاهای متعددی از کتاب ها حدیثه شیعه نیز همین تعبیر آمده است . نعمانی از علی علیه السلام چنین نقل کرد: که آن حضرت به امام حسین علیه السلام نظر افکند خداوند از نسل او کسی را وجود خواهد آورد که هم نام رسول خدا صل الله علیه وآله باشد ... او مردی است با پیشانی بلند و بینی کشیده.^۵

دندان های از هم جدا

^۱ صدوق، کمال الدین و تمام النعمه، ج ۱، ص ۲۸۷.

^۲ جوینی، فرائد السمطين، ج ۲، ص ۲۰؛ ج ۵۷۱.

^۳ کنجی شافعی، البیان من اخبار صاحب الزمان، ج ۱، ص ۵۱۴.

^۴ خدامرد، درسنامه مهدویت، ج ۱، ص ۹۰.

^۵ نعمانی، غیبت، ص ۲۱۵.

های اهل سنت نقل شده؛ که بر اساس آنها؛ پدر امام مهدی علیه السلام هم نام پدر رسول خدا صلی الله علیه و آله می باشد؛ روشن است که پذیرش این گونه حدیث‌ها؛ یعنی مخالفت ورزیدن با دیدگاه شیعه؛ چون تمام شیعیان برآنند که نام پدر حضرت مهدی علیه السلام حسن است نه عبدالله. و از آنجا که اخبار متواتر؛ تنها درباره یک مهدی موعود علیه السلام وارد شده؛ پس به ناچار دیدگاه یکی از دو گروه؛ اشتباه خواهد بود و این جاست که هر یک از دو فرقه‌ی اسلامی شیعه و سنی باید هم در عقیده خود و هم در عقیده طرف مقابل بنگرند؛ تا شاید حقیقت روشن شود.

خلیفه‌های دوازده گانه

یکی از عنوان‌هایی که در احادیث شیعه و سنی فراوان آمده؛ این است که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: بعد از من؛ دوازده خلیفه خواهد آمد؛ و با وجود این خلیفه‌های دوازده گانه؛ اسلام در عزّت و عظمت می‌باشد در یک تقسیم بندی ابتدایی؛ این گونه احادیث به دو دسته تقسیم می‌شوند؛ یک دسته از آنها تنها گویای تصریح رسول خدا صلی الله علیه و آله به وجود دوازده خلیفه بعد از ایشان است بدون این که از کسی نامی برده باشد که این دسته از احادیث؛ هم در کتاب‌های شیعه و هم اهل سنت آمده است. ولی دسته دیگر که تنها در کتاب حدیثی شیعه دیده می‌شود؛ افزون بر اینکه محتوای دسته ی اول را دارند؛ از آن دوازده خلیفه به نوعی نام برده است. می‌توان گفت که هیچ کس در اصل و اساس این واقعیت تردید ندارد و همه؛ این سخن رسول خدا صلی الله علیه و آله را نقل کرده‌اند و آن را به عنوان یک اصل پذیرفته‌اند؛ ولی در تفسیر آن اختلاف‌هایی شکل گرفته است.

اختلافی که در تفسیر این حدیث‌ها پدید آمده این است که مقصود رسول خدا صلی الله علیه و آله از این جانشینان دوازده گانه چه کسانی‌اند؟ تفسیر شیعه از این حدیث‌ها؛ یک تفسیر واحد و یکسان است و می‌توان ادّعا کرد که بین صاحب نظران شیعه هیچ گونه اختلافی در تفسیر این احادیث وجود ندارد و این دوازده خلیفه را بر دوازده امام معصوم علیه السلام منطبق می‌دانند که دوازدهمین آنها امام مهدی علیه السلام است که اکنون زنده است. اما میان اهل سنت؛ در تطبیق این حدیث‌ها؛ اختلاف زیادی پدید آمده که آیت الله صافی؛ هفت تفسیر را از اهل سنت برای این احادیث ذکر کرده که به چند مورد از آنها اشاره می‌کنیم.

۱. منظور از این خلیفه‌ها؛ خلیفه‌هایی‌اند که بعد از صحابه رسول خدا صلی الله علیه و آله خواهند آمد که به طور طبیعی دوره‌ی آنها بعد از حکومت معاویه و با یزید فرزند او آغاز می‌شود.

۲. تفسیر دوم اهل سنت این است که بعد از وفات امام مهدی علیه السلام این دوازده خلیفه ظهور خواهند کرد که شش تا از نسل امام حسن علیه السلام و شش تای دیگر از نسل امام حسین علیه السلام خواهند بود. این تفسیر را ابن حجر عسقلانی از قول ابن المنادی او هم به استناد حدیثی از ابن عباس نقل کرده است.

۳. منظور از دوازده خلیفه؛ کسانی‌اند که در عصر اعتلاء و قدرت‌مندی اسلام؛ زمام امور مسلمانان را به دست داشته‌اند. و این عزّت و عظمت در دوره حاکمانی وجود داشته است که امت اسلامی بر زمامت و خلافت

آنان اتفاق نظر پیدا کرده‌اند و مصادیق آنها را چنین نام برده‌اند؛ خلیفه‌های چهارگانه؛ معاویه؛ یزید؛ عبدالملک و چهار فرزند وی یعنی: ولید؛ سلیمان؛ یزید و هشام به اضافه ولید بن یزید بن عبدالملک به این ترتیب دوازده خلیفه کامل می‌شود. تمامی تفاسیر ذکر شده از طرف اهل سنت؛ قابل خدشه بوده و به راحتی می‌توان آن را رد کرد.

امام مهدی علیه السلام فرزند امام حسن علیه السلام یا امام حسین علیه السلام؟

در این جا نیز دیدگاه غالب اهل سنت با شیعه؛ متفاوت است؛ بیشتر اهل سنت بر این باورند که آن حضرت از نسل امام مجتبی علیه السلام و از فرزندان آن بزرگوار است؛ در حالی که تمامی شیعیان بر این اعتقادند که امام مهدی علیه السلام از فرزندان امام حسین علیه السلام است؛ و این باور؛ بخشی از ضروریات مهدویت نزد آنان است. هر چند ممکن است این تفاوت؛ ناچیز و غیر مهم جلوه کند ولی اهمیت این موضوع خیلی روشن است؛ بدان جهت که برخی از سیاست بازان؛ به بهانه‌ی همین نظریه؛ برای افرادی هم چون؛ محمد بن عبدالله بن الحسن ادعای مهدویت کرده‌اند.

پیدااست که برای شیعه؛ تبیین و اثبات این دیدگاه؛ اهمیت زیادی دارد بدان جهت که اعتقادشان بر آن است که آن حضرت متولد شده و اکنون زنده و از نسل امام حسین علیه السلام است. مهم ترین دلیل اهل سنت مبنی بر فرزند امام حسن علیه السلام بودن حضرت مهدی علیه السلام روایتی است که ابی داوود آن را ذکر کرده و برخی دیگر از محدثان اهل سنت نیز آن را در کتاب‌های حدیثی ثبت کرده‌اند؛ البته پیش از ابی داوود؛ نعیم بن حمار؛ روایتی را مشابه آن چه ابی داوود نقل کرده؛ آورده است؛ ولی بیشتر بحث‌ها درباره حدیث ابی داوود است. ابی داوود روایت می‌کند که علی علیه السلام به فرزندشان امام حسن علیه السلام نگریست و فرمود: این پسر؛ آقا هستند؛ همانگونه که پیامبر صلی الله علیه و آله این نام را بر وی نهادند؛ و از نسل او؛ شخصی به دنیا خواهد آمد که هم نام ایشان و در اخلاق؛ شبیه آن حضرت است؛ ولی در شکل و شمایل با وی شباهتی ندارد. آن گاه گستراندن عدالت را بر روی زمین توسط وی بیان داشتند. و روایت‌های شیعه درباره‌ی این موضوع به اندازه‌ی زیاد است که امکان معرفی منابع آنها هم وجود ندارد و به همین سبب به یاد کرد تنها چند حدیث بسنده می‌کنیم:

حدیث اوّل: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: جبرئیل نزد من آمد و سلام خداوند را به من ابلاغ کرد و فرمود: از شماست قائمی که عیسی بن مریم هنگام فرود از آسمان؛ پشت سر او به نماز خواهد ایستاد و او از نسل علی و فاطمه و از فرزندان حسین است.^۱

^۱ بحار الانوار، ج ۵۱، ص ۷۸، ح ۳۶.

حدیث دوم: قال رسول الله (ص): وَ اخْتَارَ مِنَ الْحُسَيْنِ الْأَوْصِيَاءَ؛ تَسْعُهُمْ قَائِمُهُمْ. خداوند؛ جانشینان مرا؛ از نسل حسین برگزیده؛ که نهمین آنها قائم ایشان است.

نتیجه

با توجه به اینکه دوران زندگی عصر حاضر؛ هم عصر غیبت کبری می باشد و همچنین نیاز به وحدت بین شیعه و سنی از هر زمانی بیشتر احساس می شود و با مشاهده ی برخی افراد که ناخواسته آتش اختلافات را شعله ور می سازند و عدم وجود کتب و مقالاتی اختصاصی در مورد اشتراکات شیعه و سنی در مورد مهدویت پی به اهمیت موضوع مورد بحث برده و مقاله ای را تحت عنوان اشتراکات شیعه و سنی در مورد مهدویت نگاشته که امید است به لطف خدا و عنایت ویژه ی امام عصر علیه السلام مفید فایده بوده و قدمی باشد در قوی تر شدن اتحاد مسلمانان و رسیدن به هدف مشترک که همان حاکمیت دین اسلام است.

با نگاهی عمیق به منابع تشیع و اهل سنت نتیجه حاصله این می شود که فریقین بر نسب و شمایل آن حضرت اجماع دارند که برای مثال می توان هم نام و هم کنیه بودن آن حضرت با رسول خدا صلی الله علیه و آله اشاره کرد و همچنین ویژگی های ظاهری حضرت مهدی علیه السلام و اینکه از اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم بوده و از فرزندان علی علیه السلام و فاطمه سلام الله علیها می باشند.

از اشتراکات دیگر میان شیعه و سنی؛ ویژگی ها و شرایط ظهور حضرت حجت می باشد. ویژگی هایی همچون حتمی بودن ظهور؛ محل ظهور؛ زمینه های اجتماعی ظهور. آخرین محور اشتراکات نشانه های ظهور می باشد که مهمترین نشانه ها عبارتند از: ندای آسمانی؛ سفیانی؛ خسف در بیداء؛ در آمدن پرچم های سیاه از خراسان؛ و قتل نفس زکیه.

بعد از بررسی موارد اشتراکی می رسیم به اختلافاتی که بین شیعه و سنی در مورد مهدویت وجود دارد؛ در این مورد می توان گفت: اختلاف موجود اختلافی نیست که نتوان آن را بر طرف کرد؛ چرا که چند مورد می باشد و آن هم اختلاف در ولادت؛ نام پدر؛ و اختلاف در تفسیر حدیث پیامبر در مورد دوازده خلیفه بعد از ایشان است.

با در کنار هم گذاشتن تمام این موارد اشتراک و اختلاف می توان دریافت که هر دو فرقه ی شیعه و سنی در کلیات مهدویت به یک نظر اعتقاد دارند و در جزئیاتی اندک دچار اختلاف گشته اند؛ لذا باید تلاش کرد تا با استفاده از اشتراکات؛ اختلافات را به حداقل رساند؛ و با رسیدن به یک اتحاد مستحکم به ریسمان الهی چنگ زنیم و در مقابل کفر جهانی مبارزه همه جانبه انجام دهیم تا ان شاء الله به پیروزی ارزش های والای اسلامی و در نهایت به ظهور حضرت بقیه الله علیه السلام منجر شود.

^۱ طوسی، الغیبه، ص ۱۴۲، ح ۱۰۷/ و همین مضمون در عیون اخبار الرضا (ع)، ج ۱، ص ۶۶، ح ۲۹۳.

فهرست منابع

*قرآن کریم

۱. اکبر نژاد، مهدی، بررسی تطبیقی مهدویت در روایات شیعه و اهل سنت، چاپ سوم، موسسه فرهنگی انتظار نور.
۲. سلیمان، خدامراد، درسنامه مهدویت، چاپ ششم، بی جا، بی نا.
۳. معین، محمد، فرهنگ فارسی
۴. ابن ابی شیبه، محمد، کتاب المصنف فی الاحادیث و الآثار، چاپ اول، دار الکتب العلمیه، بیروت، ۱۴۱۶ هـ ق.
۵. ابن حماد، نعیم، الفتن، چاپ دوم، دار الکتب العلمیه، بیروت ۱۴۲۳ هـ ق.
۶. ابن ماجه، محمد بن یزید، سنن، چاپ اول، دار الاحیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۲۱ هـ ق.
۷. ابی داوود، سلیمان بن اشعث، کتاب السنن، چاپ اول، دار الرساله العالمیه، بیروت، ۱۴۲۱ هـ ق.
۸. ترمذی، محمد بن عیسی، الجامع الصحیح سنن ترمذی، چاپ اول، دار الاحیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۲۱ هـ ق.
۹. جوینی خراسانی، ابراهیم بن محمد، فرائد السمطین، چاپ اول، موسسه محمودی، بیروت، ۱۴۰۰ هـ ق.
۱۰. صدر، سید محمد، تاریخ الغیبه الکبری، دار التعارف، بیروت، ۱۴۱۲ هـ ق.
۱۱. صدوق، محمد بن علی، عیون اخبار الرضا، چاپ دوم، انتشارات طوس، قم، بی تا.
۱۲. —————، کمال الدین و تمام النعمه، موسسه النشر الاسلامی، ۱۳۶۵ هـ ق.
۱۳. صنعانی، عبد الرزاق، المصنف، چاپ اول، المجلس العلمی، هند، ۱۳۹۰ هـ ق.
۱۴. طبری، محمد بن جریر، دلائل الامامه، چاپ سوم، منشورات رضی، قم، ۱۳۶۳ هـ ش.
۱۵. طوسی، محمد بن حسین، الغیبه، چاپ اول، موسسه معارف اسلامی، قم، ۱۴۱۱ هـ ق.
۱۶. کنجی شافعی، محمد، البیان فی اخبار صاحب الزمان، قم، ۱۴۰۴ هـ ق.
۱۷. کنجی شافعی، محمد، البیان فی اخبار صاحب الزمان، چاپ اول، دار المحجه البیضاء، بیروت، ۱۴۲۱ هـ ق.

۱۸. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، چاپ اول، دار الاحیاء التراث العربی، بیروت، بی تا.
۱۹. مقدسی شافعی، یوسف، عقد الدرر فی اخبار المنتظر، چاپ اول، مکتبه المنار، قم، ۱۴۱۶ هـ ق.
۲۰. نعمانی، محمد بن ابراهیم، غیبیه، ترجمه جواد غفاری، چاپ اول، کتابخانه صدوق، تهران، ۱۳۶۳ هـ ق.